

IRENA SASZKO

„WTEDY WILK ZAMIESZKA WRAZ Z BARANKIEM” (IZ 11, 6) –
INTEGRALNOŚĆ STWORZENIA
WEDŁUG TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ

“THE WOLF WILL LIVE WITH THE LAMB” (ISAIAH 11,6):
THE INTEGRITY OF THE CREATION
ACCORDING TO THE ORTHODOX THEOLOGY

A b s t r a c t. The ecological crisis that we recently have been experiencing, challenges us to consider the issue of the integrity of creation. Creation has been groaning while it has been waiting in eager expectation for the sons of God to be revealed (cf. Romans 8, 18-22). However, counter-currents against the secular tides have inspired hope; on 16th January 2013 the Heads of Christian Churches in Poland, united in Polish Ecumenical Council, as well as the Chairmen of the Polish Episcopal Conference of the Roman Catholic Church signed the *Appeal of Churches in Poland for the Protection of Creation*. In this document they make an appeal to all the faithful, and state and self-government authorities to undertake a new way of life that reflects an embracing and appreciation for Christian dignity and Christian vocation.

The following article presents biblical and theological foundations to understand the issue of the integration of creation according to the Orthodox theology. The article consists of three parts. The first part depicts the relationship between God, Man, and Creation. Jesus Christ, thanks to the Mystery of Incarnation, became physical matter in order to initiate a process of reintegration and reunification of the broken and divided world. Thus, thanks to the “corporality” Incarnation, it is matter that enables contact and connection between man and God. Hence, it should be stated that every single man needs a developed relationship with the world of nature. But this relationship should not be consumerist or utilitarian. People should humbly recognise that everything, including the natural world, is a gift. The second part of the article focuses on a Eucharistic and ascetic attitude towards creation. Finally, the last part depicts some of the Orthodox saints who are the true examples of humility and love and who teach us how we should treat creation.

Key words: ecology, the integrity of the creation, the Orthodox theology.

Pierwsi chrześcijanie dostrzegali w przyrodzie stworzenie objawiającego się Boga. Naturę i Biblię traktowali więc jako dwie Księgi, które należy umieć odczytać. „Moja Księga to Księga stworzeń. Czytam w niej o wielkich dziełach Boga” – mawiał już na przełomie III-IV wieku św. Antoni Wielki¹. Teorię tę – jak wiadomo – rozwinął św. Maksym Wyznawca. Mimo że jeszcze XVII-wieczny angielski poeta Francis Quarles pisał w jednym ze swoich wierszy: „Ten świat to Księga *in folio*, w której ozdobnymi literami wypisane są wspaniałe dzieła Boga: każde stworzenie to strona, a każde działanie – piękna litera, doskonale nakreślona”², to niestety, zaczynając już od epoki odrodzenia Bóg, pojmowany jako Wielki Zegarmistrz, został usunięty ze świata stworzeń. Oczekiwanie ludzi na Nowe Jeruzalem zamieniło się w wiarę w postęp materialny, a „podstawowym celem filozofii i nauki stało się tworzenie obiektywnej wiedzy naukowej jako normy, oceniającej każdą prawdę. Pojmowanie życia i świata zostało całkowicie zsekularyzowane”³. Dalszy rozwój myśli filozoficznej, eliminującej Stwórcę ze świata stworzeń, można przedstawić w następujący sposób: „Bacon, Kartezjusz, Newton uwolnili Boga od kierowania światem przyrody. Lock i Mill zdjęli z Niego ciężar utrzymywania rządów i społeczeństw. Feuerbach oderwał nadzieję człowieka i jego pragnienia od Boga, nazywając Go projekcją ludzkiej wyobraźni. Freud natomiast usunął Boga z ludzkiej psychiki, odczuć, przeżyć, doświadczeń i najgłębszych jaźni”⁴, czego konsekwencją stała się również desakralizacja świata przyrody. Człowiek zmienił swoje podejście do samego siebie i do innych ludzi, a co za tym idzie – również do otaczającego go świata; zaczął go używać, kontrolować i niszczyć. Doprowadziło to do kryzysu ekologicznego, a to znaczy do kryzysu integralności całego stworzenia, rozumianego jako wielka dynamiczna rzeczywistość, w której poszczególne stworzenia są ze sobą związane i zależą od siebie nawzajem. Ów kryzys przejawiał się na wielu płaszczyznach.

W ostatnich kilku dekadach staliśmy się świadkami wielkich zmian w składzie atmosfery i w warunkach klimatycznych Ziemi, czego efektem jest globalne ocieplenie, zakwaszenie oraz zmniejszanie się warstwy ozo-

¹ Cyt. za: Патриарх Варфоломій. *Віч-на-віч із тайною. Православне християнство у сучасному світі*. Переклад Д. Морозова. Київ 2011 s. 175.

² Рог. С. Аверинцев. «Книга Природы». W: Тензев. *София-Логос. Словарь. Собрание сочинений*. Київ 2005 s. 273.

³ I. Szczepanowska. *Pomiędzy potopem a tęczę. Ekumeniczne studium integralności stworzenia*. Lublin 1998 s. 42.

⁴ Tamże s. 42-43.

nowej. Ogromne zanieczyszczenia wód spowodowało zmniejszanie się terenów połowów ryb. Wskutek rozwoju przemysłu, a także wraz z postępowaniem technologii zaczęto coraz bardziej wykorzystywać bogactwa dostarczane przez pola i lasy. Ludzka niedbałość w wykorzystaniu tych zasobów doprowadziła do erozji ziem uprawnych, pustynnienia wielu obszarów, a także do wylesienia, co z kolei doprowadziło do wyginięcia różnych gatunków roślin i zwierząt. Bardzo ważnym problemem, który daje się zaobserwować, jest wzrastanie ilości odpadów i wszelkiego rodzaju śmieci, do których zaliczyć należy również odpady toksyczne i radioaktywne⁵.

Cieszy więc, że Zwierzchnicy Kościołów chrześcijańskich w Polsce, zrzeszeni w Polskiej Radzie Ekumenicznej, a także Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski Kościoła rzymskokatolickiego, w swoim Pośłaniu o ochronę stworzenia, podpisanym 16 stycznia 2013 r., na nowo podjęli ten temat, apelując do wiernych, a także do władz państwowych i samorządowych, o podjęcie nowego sposobu bycia, właściwego chrześcijańskiej godności i chrześcijańskiemu powołaniu⁶. Takie życie bierze swój początek w samym akcie stwórczym zarówno przyrody, gdyż „wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1, 31), jak również w akcie stworzenia człowieka na obraz „kochającego i mądrego Boga (por. Rdz 1, 27)”⁷.

Już zatem na początku *Apelu Kościołów w Polsce* jest podkreślona ogromna wartość stworzenia w oczach Boga, gdyż stworzył je z własnej woli i z miłością, a „nie w wyniku ślepego przypadku”⁸. Niewłaściwe więc jest mówienie o tym, że świat został stworzony wyłącznie dla człowieka, albowiem – według słów Starego Testamentu – „Do Pana należy ziemia i wszystko, co ją napełnia, świat i jego mieszkańcy. Albowiem On go na morzach osadził i utwierdził ponad rzekami” (Ps 24, 1-2), a także: „ziemia należy do Mnie, a wy jesteście u Mnie przybyszami i osadnikami” (Kpł 25, 23)⁹. Nawet sam fakt odpoczynku Boga w siódmym dniu po stworzeniu podkreśla przeznaczenie całego stworzenia – oddać chwałę swojemu Panu¹⁰.

W jaki więc sposób winniśmy zabiegać o realizację wezwań, zawartych w *Apelu*? Odpowiedź znajdujemy w tymże dokumencie: „Pomocą dla chrze-

⁵ Por. tamże s. 21-34.

⁶ Por. *Apel Kościołów w Polsce o ochronę stworzenia*. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/apel_16012013.html

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Por. C z a c z k o w s k a. *Pomiędzy potopem a tęczą* s. 91.

¹⁰ Por. tamże s. 92.

ścijan może stać się dynamicznie rozwijająca się refleksja biblijna i teologiczna na temat stworzenia”¹¹.

1. RELACJA: BÓG – CZŁOWIEK – STWORZENIE

Na kartach całej Biblii Bóg objawia się jako miłujący Ojciec, otaczający troską całe stworzenie bez wyjątku. Pierwszy rozdział Księgi Rodzaju ukazuje dzieło stworzenia jako wielką konstrukcję architektoniczną, gdzie liczba siedem oznacza pełnię i harmonię¹². Znajdujemy tam też bardzo „ekologiczny” opis zachowania przy życiu podczas potopu nie tylko wybranych przez Boga ludzi, ale także wszystkich zwierząt. Pan zapragnął, aby Noe spośród wszystkich istot żyjących wprowadził do arki po parze, samca i samicę, aby ocalały wraz z nim od zagłady (por. Rdz 6, 19-20). Natomiast uważna lektura Księgi Powtórzonego Prawa skupia uwagę wierzącego m.in. na słowach: „Jeśli napotkasz przed sobą na drodze, na drzewie lub na ziemi gniazdo ptaka z pisklętami lub jajkami wysiadywanymi przez matkę, nie zabierzesz matki z pisklętami” (Pwt 22, 6). Takie pouczenia dawał Bóg Izraelowi, ucząc go szacunku do przyrody i troski o nią. Na szczególną uwagę zasługuje również znany fragment z Księgi Izajasza (11, 6-9), opisujący ład i harmonię, która zapanuje po przyjściu Mesjasza. Owa perykopa wyznacza zarazem cel, do którego winien dążyć człowiek: do jedności w miłości, wyrażonej w relacjach, pełnych zaufania i braterstwa¹³. Również Chrystus, zapraszając swoich uczniów do ufności Bogu, wskazywał na ptaki oraz lilie polne, o które Ojciec Niebieski troszczy się z ogromną miłością (por. Mt 6, 26, 28-29).

Bóg stworzył świat z własnej, nieprzymuszonej woli, tzn. w Swej nie-stworzonej wolności. Bóg ukochał świat, dlatego nieustannie podtrzymuje jego istnienie. Dzięki Swoim Boskim Energiom, Bóg cały jest „w Sobie”,

¹¹ *Apel Kościołów w Polsce o ochronę stworzenia.*

¹² R. Kempia k. *Stworzenie jako obraz Boga w Biblii.* W: S. Niziński (red.). *Ekologia a duchowość chrześcijańska.* Poznań 2009 s. 9.

¹³ „Wtedy wilk zamieszka wraz z barankiem, pantera z koźlęciem razem leżeć będą, cielę i lew paść się będą społem i mały chłopiec będzie je pogaśniał. Krowa i niedźwiedzica przestawać będą przyjaźnie, młode ich razem będą legwały. Lew też jak wół będzie jadał słomę. Niemowlę igrać będzie na norze kobry, dziecko włoży swą rękę do kryjówki żmii. Zła czynić nie będą ani zgubnie działać po całej świętej mej górze, bo kraj się napelni znajomością Pana, na kształt wód, które przepelniają morze” (Iz 11, 6-9). Por. K. Wojciechowski. *Ekologia w nauczaniu Kościoła – przyroda jako dzieło Boga.* W: Niziński (red.). *Ekologia a duchowość* s. 43.

a zarazem cały jest „poza Sobą”, wychodząc w Swej kenotycznej miłości ku stworzeniu. Wszystko zatem, co Bóg uczynił, było bardzo dobre. „Dobroć” stworzenia – według św. Maksyma Wyznawcy – tkwi w samej istocie stworzenia. Stworzenie jednak może być naprawdę „dobre” jedynie wtedy, gdy jego zróżnicowane *logoi* będą zakorzenione w *Logosie*, wchodząc z Nim w relacje, ponieważ wola Boga jest rekapitulacja stworzenia w Jego Synu, a „z chrześcijańskiego punktu widzenia nie istnieje inny sposób istnienia, jak tylko w Chrystusie”¹⁴. Stąd koncepcja Maksyma Wyznawcy, według której *logos* każdego stworzenia jest dynamiczny, aktywny, obdarzony ruchem, za którego pomocą zmierza ku Stwórcy, porusza się ku Niemu¹⁵. „Bóg jest zasadą, ośrodkiem i celem – pisze Maksym – o tyle, o ile działa nie będąc biernym [...]. Jest On zasadą jako Stwórca; jest Ośrodkiem jako Opatrzność i jest Celem jako Kres, „albowiem z Niego i przez Niego, i ku Niemu jest wszystko” (Rdz 11, 36)¹⁶. Z powodu upadku człowieka, „stworzenie jęczy i wzdycha” (Rz 8, 22), „z upragnieniem oczekując objawienia się synów Bożych” (Rz 8, 19). Co to znaczy? Otóż grzech wprowadził destrukcję również w świat stworzeń. Natura, która miała objawiać Boga i Jego plan, stała się „domeną i narzędziem Szatana: w całym stworzeniu „naturalna energia”, która podporządkowuje się pierwotnemu planowi Bożemu, walczy z niszczycielskimi siłami śmierci”¹⁷. Prawdziwy zatem sposób istnienia dokona się dopiero w eschatonie, czyli wtedy, gdy natura zostanie uwolniona od cierpienia i śmierci, gdyż w rozumieniu św. Maksyma, *logos* natury jest hipostatyczny, czyli osobowy.

Prawosławne „Wielkie błogosławieństwo wody” w Święto Objawienia Pańskiego poddaje egzorcyzmowi kosmos, którego podstawowy żywioł, woda, uważane jest za schronienie panujących w niej demonów¹⁸. Ów „demonizm” wywodzi się stąd, że stworzenie utraciło swe pierwotne znaczenie i ukierunkowanie na Stwórcę. Panowanie nad światem Bóg powierzył człowiekowi, Swemu własnemu „obrazowi i podobieństwu”. Człowiek jednak wolał, by świat zapanował nad nim, i tym samym utracił swoją wolność. Wtedy został on poddany kosmicznemu determinizmowi, do którego przy-

¹⁴ Por. И. Зизнулас. *Общение и инаковость. Новые очерки о личности и церкви*. Перевод М. Толстолуженко. Москва 2012 s. 83-84.

¹⁵ Por. J. Meyendorff. *Teologia bizantyjska. Teoria i doktryna*. Tł. J. Prokopiuk. Kraków 2007 s. 120-123.

¹⁶ Cyt. za: tamże s. 124.

¹⁷ Tamże s. 125.

¹⁸ Tamże.

wiązują go jego pożądlivości i w którym ostateczną moc ma śmierć. W wyniku tego świat, który pierwotnie został stworzony przez Boga jako „bardzo dobry”, stał się dla człowieka więzieniem i nieustanną pokusą, za której pomocą „książę tego świata” utrwała panowanie śmierci¹⁹. Wielorakie jednak obrzędy błogosławienia świata przyrody, w które tak bogata jest liturgia bizantyńska, uświęca wszechświat oraz ustawia go w pierwotnej relacji zarówno do Boga, jak i do człowieka, który jest obrazem Boga²⁰. Św. Symeon Nowy Teolog streszcza tę prawdę w bardzo poetycki sposób:

Żadne stworzenie, skoro zobaczyło Adama wyrzuconego z Raju, nie chciało mu się więcej podporządkowywać. Ani słońce, ani księżyc, ani gwiazdy nie chciały go widzieć. Źródła odmawiały wody, rzeki nie chciały płynąć. Powietrze nie chciało więcej drzeć, aby nie dać zbuntowanemu Adamowi oddechu. Dzikie zwierzęta i wszystkie zwierzęta ziemi, skoro zobaczyły Adama, pozbawionego jego pierwotnej chwały, odwróciły się od niego z pogardą i wszystkie były bliskie tego, aby go zabić [...]. Bóg jednak, który stworzył wszystkie rzeczy, a także człowieka, cóż uczynił? [...] Powstrzymał wszystkie stworzenia przez swoją moc i [...] nie pozwolił im występować przeciwko człowiekowi, rozkazując, żeby stworzenie zostało mu poddane i stając się zniszczalne, służyło zniszczalnemu człowiekowi, dla którego zostało stworzone. Będzie to trwało dopóty, dopóki odnowiony człowiek nie stanie się na nowo duchowy, niezniszczalny i nieśmiertelny, aby odnowić wraz ze sobą całe stworzenie, które stanie się duchowe i uduchowione²¹.

Wobec tego, co to znaczy, że człowiek nie jest jedynie częścią stworzenia na wzór zwierząt, lecz otrzymał wyjątkowe powołanie do twórczego wykorzystania i używania dóbr tego świata? Wszak „w centum wszechświata bije serce człowieka” – powiada Mikołaj Łoski²². Człowiek, stworzony na obraz Boga i obdarzony wolnością, jest – w myśl Ojców Kapadockich – o tyle osobą, o ile jest zwrócony twarzą ku Innemu, ku Bogu w Trójcy Osób, ku drugiemu człowiekowi oraz ku przyrodzie w akcie bezwarunkowej miłości, akceptacji i służby. „Hipostaza każdego człowieka ma być podobna Osobom Trójcy Przenajświętszej, czyli ontologicznie autentycznym, tzn. nie podlegającym konieczności lub śmierci”²³. Owo powołanie nadaje szczególnego

¹⁹ Tamże s. 124.

²⁰ Tamże s. 125-126.

²¹ Saint Syméon le Nouveau Théologien, *Traité théologiques et éthiques*. Paris 1966 s. 190.

²² Cyt. za: И. Алфеев. *Тайнство віри. Вступ до православного богослов'я*. Київ 2009 s. 75.

²³ Зизнулас. *Общение и инаковость* s. 84.

znaczenia przykazaniu, danemu przez Boga pierwszym ludziom: „Pan Bóg wziął człowieka i umieścił go w ogrodzie Eden, aby uprawiał go i doglądał” (Rdz 2, 15). Oznacza to, że zadaniem człowieka jako mikrokosmosu jest pomoc innemu stworzeniu w przezwyciężeniu śmiertelności. Innymi słowy, człowiek winien hipostazować stworzenie w taki sposób, aby we wspólnocie z nim również ono mogło osiągnąć zbawienie²⁴. Z drugiej strony Wcielony i Zmartwychwstały Chrystus ogarnął Swoim zasięgiem nie tylko człowieka, ale objął także całe stworzenie. Zniszczył niewolę śmierci i „zapoczątkował proces reintegracji rozbitego i podzielonego świata”²⁵. W taki sposób, dzięki „cielesności” Wcielenia, również „materia umożliwia kontakt człowieka z Bogiem”²⁶. Należy zatem stwierdzić, że człowiek w swej istocie potrzebuje relacji ze światem przyrody, lecz relacji nie konsumpcyjnej czy utylitarnej²⁷, a jedynie polegającej na pokornym uznaniu, że wszystko jest darem. Istotne więc jest eucharystyczne i ascetyczne podejście, o którym pisze Patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I²⁸, nazywany „Zielonym Patriarchą”²⁹.

2. EUCHARYSTYCZNE ORAZ ASCETYCZNE TRAKTOWANIE STWORZENIA

Panowanie człowieka, o którym tak często się mówi, polega przede wszystkim na panowaniu nad bestiami wewnątrz człowieka, a nie na zewnątrz niego – jak to wyraził św. Grzegorz z Nyssy³⁰. Kościół prawosławny odrzuca koncepcję panowania człowieka nad światem przyrody, gdyż świat jest niezgłębną tajemnicą, a wszelkie próby dominacji nad nim związane są z grzechem pierworodnym. Według św. Bazylego Wielkiego „Mądrość Stworzyciela odbija się nawet w najmniejszych stworzeniach”³¹ i „wszystko w stworzeniu zaprasza do odkrycia tej Mądrości”³². „Ziemia jest święta,

²⁴ Tamże s. 85.

²⁵ Cz a c z k o w s k a. *Pomiędzy potopem a tęczą* s. 77.

²⁶ Tamże.

²⁷ Por. E. Theokritoff. *Prawosławie a ochrona środowiska naturalnego*. W: K. Leśniewski (red.). *Prawosławie. Światło ze Wschodu*. Lublin 2009, s. 609.

²⁸ Por. Πατριάρχης Βαρφομίης. *Βίη-να-βίη із майною* s. 187-191.

²⁹ Por. K. Leśniewski. *Ecumenical Patriarch Bartholomew's "Green Message" to the World*. „Roczniki Teologii Ekumenicznej” 3(58): 2011 s. 34-35.

³⁰ Theokritoff. *Prawosławie a ochrona środowiska* s. 610.

³¹ Św. Bazylego Wielkiego. *Homiliae in Psalmos* 32. PG 29, 329.

³² Św. Grzegorz z Nyssy. *De Virginitate*. PG 46, 364.

gdyż nosi na sobie ślady rąk Bożych” – powiada z kolei Patriarcha Eku-
meniczny Bartłomiej. To właśnie „grzech Adama w swej istocie polegał na
nie przyjęciu świata jako daru *koinonii* i spotkania ze Stwórcą”³³. Grzech
skłonił człowieka do indywidualistycznego używania dóbr, ich egoistycznej
eksploatacji, w chwili gdy człowiek jest istotą eucharystyczną, tzn. po-
wołaną do radosnej wdzięczności Bogu za Wszechświat. „Bądźcie wdzięcz-
ni” – mówi Apostoł Narodów (Kol 3, 15), albowiem „cóż masz, czego byś
nie otrzymał?” (1 Kor 4, 7). Dlatego w misterium Eucharystii przynosimy
Bogu chleb i wino – we wspólnocie oraz ze wspólnotą. Bóg zaś z miłością
przemienia (gr. μεταβολή [*metabolē*]) owe dary, czyli cały świat, w Miste-
rium Spotkania. Niestety dla współczesnego człowieka znak chleba i wina
staje się coraz bardziej trudny do odczytania. Chleb gubi się wśród innych
towarów spożywczych, pięknie opakowanych i wystawionych na witrynach
gigantycznych supermarketów. Natomiast sam fakt wypiekania chleba i pro-
dukcji wina przestał być znakiem bezpośrednio odnoszącym się do Eucha-
rystii, symbolem życia i relacyjności, lecz stał się powodem komercyjnej
rywalizacji, przyczyną ludzkich ambicji³⁴.

Aby na nowo spojrzeć na przyrodę jako dar Boży, konieczne jest od-
wołanie się do ascezy, która uczy milczenia wobec wielkich dzieł Boga,
właściwej kultury używania dóbr tego świata, a także szeroko rozumianego
postu jako sposobu bycia. Innymi słowy, asceza uczy dyscypliny, która nie
ogranicza, lecz prowadzi ku większej wolności, wyrażonej w miłości do
całego stworzenia, na wzór Stwórcy, który Sam jest Miłością (por. 1 J 4, 8).
Właściwie praktykowana asceza pomaga zobaczyć w stworzeniu nie tylko
miejsce, gdzie został „postawiony” człowiek, lecz także przestrzeń, uka-
zującą Chwałę Boga: „Niebiosa głoszą chwałę Boga, dzieło rąk Jego niebo-
skłon obwieszcza” (Ps 19, 2). Znany jest również kantyk, zaintonowany przez
trzech młodzieńców, znajdujących się w piecu ognistym. Zaprasza on cały
Kosmos do radosnego uwielbienia Stwórcy (por. Dn 3, 57 n.). Wspaniałą
doksologię na cześć Pana zawiera także tekst modlitwy prawosławnego
obrzędu Wielkiego Poświęcenia Wody podczas Świąta Objawienia Pańskiego:

Niematerialne moce drżą przed Tobą; słońce wystawia Cię, a księżyc Cię czci,
gwiazdy są Twoimi sługami, a światło kłania się Twojej woli, burze drżą, a źródła
Cię wielbią. Rozciągnąłeś niebiosy, jak namiot; położyłeś ziemię na wodach [...].
Przeto, ze względu na głębię Twego miłosierdzia, o Panie, nie mogłeś znieść

³³ Патриарх Варфоломій. *Віч-на-віч із тайною* s. 179.

³⁴ Х. Яннارس. *Свобода етосу*. Переклад В. Верлока. Київ 2003 s. 211-212.

widoku ludzkości, pokonanej przez diabła, i oto przyszedłeś i zbawiłeś nas [...]. Uczyliłeś wolnymi dzieci naszej natury [...]”³⁵.

Pokorną prośbę do Stwórcy kieruje Kościół również podczas Liturgii Św. Jakuba, odprawianej w Kościele prawosławnym tylko dwa razy do roku:

Daj nam, Panie, pomyślne wiatry, deszcze umiarkowane, rosy łaskawe, dostatek plonów, dobre urodzaje i cały rok otocz Twoją łaskawością, bowiem oczy wszystkich w Tobie mają nadzieję i Ty dajesz pokarm we właściwym czasie, otwierasz Twoją dłoń i napełniasz wszystkie stworzenia błogosławieństwem³⁶.

Z kolei Patriarcha Ekumeniczny Dymitr I w 1989 r. ustanowił w całym świecie prawosławnym dzień 1 września dniem modlitw za stworzenia. W ten sposób podkreślił potrzebę liturgicznego przeżywania nie tylko żywej więzi człowieka z Bogiem, ale także z całym stworzonym światem. Nie sposób więc nie przytoczyć niektórych stichirów, zaczerpniętych z Oficjów Dnia Stworzenia, „które rzucają żywe światło na właściwe rozumienie kosmologii”³⁷:

Boże miłosierny, wejrzyj ze współczuciem na dzieło Twoich rąk, Przyjacielu człowieka, i oczyść powietrze oraz atmosferę ze szkodliwych zanieczyszczeń, ze śmiertelnych emanacji i promieniowań, z wszystkich zanieczyszczeń, które niosą ze sobą śmierć, miej miłosierdzie dla Twego stworzenia i daj wszystkim mądrość, aby nie czynili niczego, co niesie zniszczenie³⁸.

Z nicości powołałeś wszechświat i Ty utrzymujesz go w integralności i nim kierujesz, Panie, Przyjacielu człowieka, Królu całego stworzenia. Zachowaj nienaruszonym porządek, który ustanowiłeś i przekazałeś swoim sługom, aby zachowali wszystko w harmonii, daj nam czyste powietrze i usuń swoim tchnieniem wszystko to, co wywołuje na ziemi choroby, daj pokój Twemu ludowi, Ty, który jesteś dawcą życia, abyśmy mogli śpiewać Twoją chwałę³⁹.

Zachowaj nienaruszonym Twoje stworzenie, prosimy Ciebie, Wyzwoliciele, daj nam powiew wiatru i czyste powietrze, dla naszego zbawienia, Przyjacielu człowieka”⁴⁰.

³⁵ Święto Objawienia Pana Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, Modlitwa poświęcenia wody. *Миняя праздничная с добавлением служб из Триоди Постных и Цветных*. Київ 2009 s. 272.

³⁶ *Z Liturgii Świętego Jakuba*.

³⁷ M. Q u e n o t. *Ikona i kosmos. Inne spojrzenie na dzieło stworzenia*. Tł. H. Paprocki. Biały-stok 2007 s. 67.

³⁸ Cyt. za: tamże s. 69.

³⁹ Cyt. za: tamże.

⁴⁰ Cyt. za: tamże.

Liturgia Kościoła „zmusza więc cały świat do istnienia i działania na obraz Trójcy Świętej. Ona całą przyrodę przemienia w trynitarną liturgię”⁴¹, albowiem Sam Chrystus – „Słowo w Duchu gloryfikuje stworzenie i przebóstwiając je oraz adaptując, prowadzi ku Ojcu”⁴². Dlatego dla Kościoła prawosławnego tak ważna jest perspektywa liturgiczna. Świat bowiem został stworzony przez Boga, „Najlepszego Malarza” – jak to wyraził św. Bazyli Wielki⁴³, ukazując w ten sposób głęboką interwencję Boga w dzieje świata. Do człowieka natomiast należy odpowiedzialne, czyli pełne szacunku wykorzystanie jego dóbr i zasobów, według słów Boskiej Liturgii: „Co Twoje, od Twoich, Tobie przynosimy, za wszystkich i za wszystko”⁴⁴.

3. PRZYKŁADY ŚWIĘTYCH

Dramat kosmiczny, który zaczął się w Ogrodzie Eden, nie był pomyłką Boga. Owszem, obecny świat jest naznaczony krwią i łzami, z powodu różnego rodzaju kataklizmów, wojen, wszelkiej dysharmonii. Niejednokrotnie, gdy słyszymy w telewizji o kolejnych trzęsieniach ziemi czy powodziach, przychodzą nam na myśl słowa proroka Izajasza: „Żałośnie wygląda ziemia, zmarniała, świat opadł z sił, niszczyje, niebo wraz z ziemią się wyczerpały. Ziemia została splugawiona przez swoich mieszkańców” (Iz 24, 4-5). Właśnie jednak w tym świecie chrześcijanin jest powołany do urzeczywistnienia, z Bożą pomocą, własnej wolności, aby krok za krokiem zmierzać ku przebóstwieniu⁴⁵. Najlepsze przykłady takiego doskonałego traktowania stworzenia można odnaleźć w Żywotach naszych Świętych Przyjaciół, albowiem „wonność Chrystusa” (2 Kor 2, 15), którą byli napełnieni, przyciągała do nich nie tylko ludzi, ale także zwierzęta.

W Kościele katolickim do najbardziej „ekologicznych” świętych z pewnością zaliczyć należy Franciszka z Asyżu, rozmawiającego ze zwierzętami oraz poskramiającego groźnego wilka. Zresztą w 1979 r. papież Jan Paweł II ogłosił go patronem ekologów. Któż nie zna „Pieśni Słonecznej” *Poverella*, w której Biedaczyna z Asyżu w najpiękniejszy sposób wyraził swoje za-

⁴¹ Архимандрит В а с и л и й. *Входное: Элементы литургического опыта таинства единства в Православной Церкви*. Богородице – Сергиева Пустынь 2007 s. 133.

⁴² Św. A t a n a z y W i e l k i. *Ad Serapionem* I, 25. PG 26, 598B.

⁴³ Сут. за: І. А л ф е е в. *Таїнство віри. Вступ до православного богослов'я*. Київ 2009 s. 79.

⁴⁴ Патріарх В а р ф о л о м і й. *Віч-на-віч із тайною* s. 185.

⁴⁵ Х. Я н н а р а с. *Вера Церкви. Введение в православное богословие*. Москва 1992 s. 62.

dziwienie wspaniałością Kosmosu, wchodząc z nim w relację przyjaźni i braterstwa. Nazywa bowiem słońce, księżyc, wiatr, powietrze i ogień swoimi braćmi, a wodę, gwiazdy, ziemię oraz śmierć swoimi siostrami. Kontemplując cud, jakim jest przyroda, Franciszek wyśpiewał najpiękniejszy hymn na cześć Stwórcy. Stał się przez to przykładem zarówno dla katolików, jak też dla prawosławnych czy protestantów.

Nie mniejszym szacunkiem wśród przedstawicieli różnych wyznań cieszy się także prawosławny święty Serafim z Sarowa (1758-1833). Warto przypomnieć, że prowadząc życie pustelnicze w lesie, święty Starzec tak przyjaźnił się z niedźwiedziem, że karmił go chlebem z dłoni. Obraz ten ukazuje Królestwo Niebieskie, a także zapowiada eschatologiczne współistnienie ludzi i zwierząt, gdy miłość usunie wszelki lęk, a człowiek o sercu dziecka zdobędzie ziemię. W tradycji chrześcijaństwa wschodniego spośród świętych wrażliwych na świat stworzeń wyróżniał się także św. Sergiusz z Radoneża, który także przyjaźnił się z niedźwiedziem, oraz św. Gerasym († 475), który uleczył ropiejącą łapę lwa. Lew z kolei aż do końca życia Świętego był jego przyjacielem i pomocnikiem. W czasach prawie nam współczesnych żył również inny św. Gerasym († 1957 na Athosie), mieszkający w grocie w towarzystwie ptaków⁴⁶. Natomiast „św. Mikołaj z Miry oraz inni święci mieli bezpośredni wpływ na moce kosmiczne – na morze, wiatr, ogień. Powodowali wytryśnięcie źródeł, zakwitnięcie kwiatów na pustyni, uciszenie burzy, a także uzdrawiali chorych i przywracali życie zmarłym”⁴⁷.

Nawet Starzec Zosima, opisany przez Dostojewskiego jako personifikacja wielkich starców rosyjskich XVIII-XIX wieku, nauczał tysiące ludzi: „Miłujcie wszelkie stworzenie Boskie, i całość, i każde ziarenko piasku. Każde źdźbło, każdy promień Boży miłujcie. Miłujcie zwierzęta, miłujcie rośliny, miłujcie rzecz każdą [...]”⁴⁸.

Kolejnym świętym, o którym warto wspomnieć, był Sylwan z Góry Athos. Z wielkim podziwem i miłością mówił on o pięknie przyrody, o rybach, ptakach i zwierzętach, ale przy tym zawsze dodawał, że mimo chwały Stwórcy objawionej w naturze Jego majestat jest o wiele piękniejszy, gdy jest kontemplowany na głębinach serca w świetle Ducha Świętego⁴⁹. W rozmowie ze swoim duchowym synem, a późniejszym metropolitą Sofroniuszem (Sacharowym), św. Sylwan wspominał o tym, jak często płakał, gdy

⁴⁶ Por. Quenot. *Ikona i kosmos* s. 139.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ F. Dostojewski. *Bracia Karamazow*. Tł. A. Wat. Warszawa 1984 s. 377-383.

⁴⁹ Por. Преподобный Софроний. *Старец Силуан Афонский*. Москва 1996 s. 89.

przez własną lekkomyślność oparzył wrzątkiem nietoperze, które zagnieżdżyły się na jego balkonie, albo gdy uderzywszy muchę, widział, jak prawie martwa pełzła po ziemi. „Wówczas przez trzy doby płakałem nad własnym okrucieństwem” – powiedział św. Sylwan. Zasmucił się on również na widok żmii, pociętej przez kogoś na kawałki, ogarniał bowiem współczującym sercem całe cierpiące stworzenie i wstawiał się za nie przed Bogiem⁵⁰. „Umysłem nie jesteśmy w stanie zrozumieć nawet tego, z czego składa się słońce – pisał starzec Sylwan – lecz gdy prosimy Boga: ‘Powiedz nam, Boże, jak uczyniłeś słońce?’, to w duszy słyszymy wyraźną odpowiedź: ‘Uniz się, a poznasz nie tylko słońce, lecz również jego Stwórcę’”⁵¹. Z pewnością przytoczone słowa świętego starca Sylwana z Góry Athos wyjaśniają cały sens chrześcijańskiego traktowania stworzenia jako daru, danego człowiekowi przez Boga. Wszechświat przewyższa nasz ludzki, ograniczony umysł, dlatego skłania nas do pokory, z którą możemy urzeczywistnić naszą wolność również w odniesieniu do świata stworzeń, albowiem Boska *perichoresis* obejmuje całość stworzenia.

Przykłady świętych pokazują nam, że miłość i modlitwa oddanych Bogu chrześcijan potrafią nie tylko zawstydzić tych, którzy bezmyślnie niszczą piękno tej ziemi, lecz ukazać przede wszystkim najpewniejszą drogę jej ratunku⁵². Z tego też względu w szóstym punkcie Wspólnej Deklaracji, podpisanej 30 listopada 2006 r. we Fanarze, Papież Benedykt XVI i Patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I, zachęcają:

W obliczu wielkich zagrożeń dotyczących środowiska naturalnego, chcemy wyrazić naszą troskę o niekorzystne dla ludzkości i dla całego stworzenia skutki, jakie mogą wynikać z postępu gospodarczego i technicznego, który nie uznaje ograniczeń. Jako przywódcy religijni uważamy za jeden ze swych obowiązków zachęcanie i popieranie wszelkich wysiłków podejmowanych w celu ochrony stworzenia Bożego i pozostawienia przyszłym pokoleniom ziemi, na której będą one mogły żyć⁵³.

Obecny kryzys ekologiczny można więc nazwać przede wszystkim kryzysem samego człowieka, zawłaszczonego przez oślepiającą pychę i chciwość. „Zerwanie z Bogiem pociągnęło za sobą przede wszystkim ignorancję – komentuje św. Maksym Wyznawca – dlatego św. Jan Ewangelista napisał,

⁵⁰ Por. tamże s. 394.

⁵¹ Tamże s. 95.

⁵² Por. Theokritoff. *Prawosławie a ochrona środowiska naturalnego* s. 620.

⁵³ Za: http://ruda_parafianin.republika.pl/benedykt/02nauka/turcja/start.htm

że prawdziwym poznaniem jest poznanie Boga (por. J 17, 3). Człowiek odcięty od źródła życia duchowego koncentruje się na sobie samym. Jego egocentryzm natomiast przejawia się w dominacji i pragnieniu ujarznienia Innego”⁵⁴. Stąd podstawowym wołaniem będzie najpierw wołanie o nawrócenie serc, przemianę umysłu (gr. *μετάνοια* [*metanoia*]), która stawia Chrystusa w centrum ludzkich działań i poczynań. Nie wolno więc mówić, że doszliśmy do kresu, że nie ma już żadnej nadziei, a świat zmierza ku przepaści, ponieważ „cierpień terażniejszych nie można stawiać na równi z chwałą, która ma się w nas objawić” (Rz 8, 18). „Wystarczy ci mojej łaski” (2 Kor 12, 9) – zwraca się Chrystus do wszystkich, którym nie jest obojętny los wszechświata, albowiem „nie własną siłą zwycięża człowiek” (1 Sm 2, 9).

Na zakończenie, chciałabym pochylić się nad etymologią słowa „ekologia”. Pochodzi ono od greckich wyrazów *οἶκος* [*oikos*], czyli ‘dom’, oraz *λόγος* [*logos*], czyli ‘słowo’. Poprzez Misterium Wcielenia Boskie Słowo uczyniło Sobie z Ziemi dom. Czyż to nie zobowiązuje, przede wszystkim nas, chrześcijan, aby z należytą troską i miłością odnosić się do świata, w którym Bóg zamieszkał w Swoim Synu? Wszak tego On od nas oczekuje (por. Mi 6, 6). Niech więc to pytanie pobudzi nas do szczególnej refleksji.

BIBLIOGRAFIA

- Алфеев И.: Таїнство біри. Вступ до православного богослов'я. Київ 2009.
- Архимандрит Василий: Входное: Элементы литургического опыта таинства единства в Православной Церкви. Богородице – Сергиева Пустынь 2007.
- Аверинцев С.: «Книга Природы». W: Тензев. София-Логос. Словарь. Собрание сочинений. Київ 2005.
- Czaczkowska I.: Pomiedzy potopem a tęczą. Ekumeniczne studium integralności stworzenia, Lublin 1998.
- Dostojewski F.: Bracia Karamazow. Tł. A. Wat. Warszawa 1984.
- Кемпиак R.: Stworzenie jako obraz Boga w Biblii. W: S. Nizicki (red.). Ekologia a duchowość chrześcijańska. Poznań 2009.
- Leśniewski K.: Ecumenical Patriarch Bartholomew's „Green Message” to the World. „Roczniki Teologii Ekumenicznej” 3 (58): 2011 s. 33-48.
- Meendorff J.: Teologia bizantyjska. Teoria i doktryna. Tł. J. Prokopiuk. Kraków 2007.
- Миняя праздничная с добавлением служб из Триоди Постных и Цветных. Київ 2009.
- Патріарх Варфоломій: Віч-на-віч із тайною. Православне християнство у сучасному світі. Переклад Д. Морозова. Київ 2011.

⁵⁴ Św. Maksym Wyznawca. PG 91, 396 D-397 A.

- Преподобный Софроний: Старец Силуан Афонский. Москва 1996.
- Quenot M.: Ikona i kosmos. Inne spojrzenie na dzieło stworzenia. Tł. H. Paprocki. Białystok 2007.
- Syméon le Nouveau Théologien: Traités théologiques et éthiques. Paris 1966.
- Theokritoff E.: Prawosławie a ochrona środowiska naturalnego. W: K. Leśniewski (red.). Prawosławie. Światło ze Wschodu. Lublin 2009.
- Wojciechowski K.: Ekologia w nauczaniu Kościoła – przyroda jako dzieło Boga. W: S. Niziński (red.). Ekologia a duchowość chrześcijańska. Poznań 2009.
- Яннaрaс X.: Свoбoдa eгocy. Пeрeклaд В. Вeрлoкa. Кiїв 2003.
- Зизулас И.: Общение и инаковость. Новые очерки о личности и церкви. Перевод М. Толстолуженко. Москва 2012.

„WTEDY WILK ZAMIESZKA WRAZ Z BARANKIEM” (IZ 11, 6).
INTEGRALNOŚĆ STWORZENIA WEDŁUG TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ

Streszczenie

Kryzys ekologiczny, którego doświadczamy w ostatnim czasie, stanowi zaproszenie do głębszego zastanowienia się nad integralnością całego stworzenia. Stworzenie bowiem jęczy i wzdycha, oczekując objawienia się Synów Bożych (por. Rz 8, 18-22). Nadzieję zatem wzbudza m.in. fakt, że Zwierzchnicy Kościołów chrześcijańskich w Polsce, zrzeszeni w Polskiej Radzie Ekumenicznej, a także Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski Kościoła rzymskokatolickiego 16 stycznia 2013 r. podpisali *Apel Kościołów w Polsce o ochronę stworzenia*, w którym zwrócili się do wiernych, a także do władz państwowych i samorządowych, o podjęcie nowego sposobu bycia, właściwego chrześcijańskiej godności oraz chrześcijańskiemu powołaniu.

W artykule zostały podjęte próby biblijnej oraz teologicznej refleksji na temat integralności stworzenia według teologii prawosławnej. Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej została przedstawiona relacja: Bóg – człowiek – stworzenie. Chrystus poprzez Misterium Wcielenia stał się materią, aby zapoczątkować proces reintegracji rozbitego i podzielonego świata. W taki sposób, dzięki „cielesności” Wcielenia, również materia umożliwia kontakt człowieka z Bogiem. Należy stwierdzić, że człowiek w swej istocie potrzebuje relacji ze światem przyrody, lecz relacji nie konsumpcyjnej czy utylitarnej, ale polegającej na pokornym uznaniu, że wszystko jest darem. O eucharystycznym i ascetycznym traktowaniu stworzenia przez człowieka jest mowa w drugiej części artykułu. Natomiast w ostatniej jego części zostały przywołane postaci niektórych prawosławnych świętych, którzy są prawdziwymi wzorami pokory i miłości, z jaką człowiek winien odnosić się do stworzenia.

Słowa kluczowe: ekologia, integralność stworzenia, teologia prawosławna, relacje.